

- страції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/>. – Назва з екрана.
5. Регіональна політика : правове регулювання. Світовий та український досвід / [В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич] ; за заг. ред. Р. Ткачука. – К. : Леста, 2010. – 224 с.
  6. Українсько-Нідерландський проект «Громадські платформи освітньої реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://upper.org.ua/about/plan.html>. – Назва з екрана.
  7. Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та Україні / В. Федюк, А. Биченко // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 48–50.
  8. Федулова Л. І. Економіка знань : підручн. [для студ. вищ. навч. закладів] / Любов Іванівна Федулова ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 600 с.
  9. Monterisi A. Regional innovative strategies: the Apilian experience and the role of ARTI [Electronic resource] / A. Monterisi. – Brussels, 7 October, 2009. – 18 p. – Mode of access: http://www.arti.puglia.it/fileadmin/user_files/download/OD_Puglia_7oct09_ilp.pdf. – Title from the screen.
  10. The world Competitiveness Report – The World Economic Forum, 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.weforum.org/s?page=1&s=%20Ukraine>. – Title from the screen.
  11. Workforce Innovation in Regional Economic Development Background [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.doleta.gov/wired/files/WIRED_overview.pdf. – Title from the screen.

O. Gumenna, M. Korotka

DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE REGIONAL STRATEGY IN UKRAINE: REFORMING EDUCATIONAL SPHERE IN ODESSA REGION

The article is dedicated to the main approaches for an effective strategy of regional innovative strategy development. The article presents tools of innovative strategy, which created incentives for foreign countries. An article includes recommendations concerning the innovative development of educational field in Odessa region as a bases of knowledge economy development in the region.

Keywords: innovative development, regional politics, innovation clusters, competability, national innovative system.

Матеріал надійшов 23.04.2012

УДК 331.101.213 (091)

Григор'єв Г. С.

ЗАРОДЖЕННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН ТА РОЗПОДІЛУ ПРАЦІ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ В ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Численні наукові видання з рентних відносин, як правило, базуються на наявних ринкових концепціях і аналізі поточної вигоди від володіння рентою та економічним простором. Ця стаття є спробою розкриття зародження рентних відносин через перехід від звичайних народів, примітивних в економічному сенсі, зумовлених проживанням у незахищеному природному середовищі, до початку суспільно-економічних традицій, які призводять до розширення суспільства та появи серед інших рентних відносин.

Ключові слова: рентні відносини, економічний простір, первісне суспільство, розподіл праці, кооперація праці.

Вступ

Про суспільну свідомість людей докласової епохи ми знаємо, на жаль, дуже мало... Однак сама наявність різних, навіть протилежних пог-

лядів на характер первісного мислення є ознакою того, як мало відомо про нього достовірного [6, с. 236].

З появою «Багатства Націй» А. Сміта науковий економічний дискурс триває, в різних фор-

мах, навколо питання ринкової свободи як ідеальної системи, або її антиподу – протекціонізму. При цьому виникає ціла палітра проміжних форм економічного буття. Вважають, що існування вільного ринку є тим ідеалом, до якого прагне наблизитися економічний соціум.

Як тільки виникло людство, постала потреба в забезпеченні необхідними благами: продуктами харчування, житлом, одягом. Чим складнішою ставала цивілізація, тим розгалуженішими ставали людські потреби, що, своєю чергою, давало людству матеріальну свободу, обмежуючи особистісну. По суті, таке обмеження свободи розпочалося ще в стародавніх цивілізаціях.

Д. Вербартон вказує на існування ринків у ранній античності. При цьому відбувався обмін товарами та прибутками [9, с. 66].

У цьому контексті під словом «ринок» розуміють систему, оскільки досить часто дослідники вважають наявність автаркії, командної економіки та інших споріднених економічних систем синонімом відсутності ринку. Насправді, ринок існує навіть у плановій економіці. За часів СРСР була ієрархія влади, яка означала нерівномірний розподіл наявних благ і неминучу боротьбу за їх перерозподіл.

Привласнення є очевидним індикатором володіння благами, яке може здійснитися двома основними шляхами: через володіння наявними виробничими ресурсами (землею, засобами виробництва, грошовими ресурсами, адміністративно-управлінськими зв'язками високого рівня) та їх використання з метою отримання прибутку та економічного прибутку, або за допомогою продажу своєї наявної кваліфікації і талантів власникам виробничих ресурсів. Варто зазначити, що таке володіння має набути певної критичної маси для досягнення ефекту масштабу (власник сотень гектарів землі може мати ринкову владу, а власник дачної ділянки – ні).

Відомий вислів «Хто володіє інформацією, той володіє світом» дуже точно демонструє теоретичний принцип раціонального або нераціонального вибору. Власники виробничих ресурсів можуть дозволити собі діяти раціонально, оскільки вони, фактично, розподіляють інформацію в суспільстві.

За словами Е. Баумоля: «Уряд США для запобігання зловживанням найбільш важливими економічними показниками оберігає десятки важливих економічних звітів так само суворо, як і свої військові бази. Крім того, поширення секретних економічних новин можливе лише за умов жорсткого контролю» [1, с. 2].

Мета дослідження – розглянути проблеми зародження рентних відносин та їх вплив на зміну рівня бідності і трансформацію економічного простору.

Аналіз публікацій та постановка проблеми

Тему рентних відносин та розподілу праці у первісному суспільстві досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: К. Бюхер, Н. Зібер, Л. Леві-Брюль, Е. де Лавеле, А. Масон, Л. Г. Морган, М. Салінз, Ю. І. Семєнов та ін.

Рентні відносини та економічний простір – вплив фактора лідерства

Відомо, що першою формою ренти була земельна і водна природна рента. При цьому світову ренту присвоювали держава та провідні світові імперії: месопотамська, середземноморська, китайська, індійська, Стародавній Єгипет [8, с. 27].

Економічний простір практично не видозмінювався до епохи Великих географічних відкриттів. Численні війни між державами мали, переважно, внутрішньо-регіональний або між-регіональний характер. Країни були розділені на регіони недосконалими видами транспорту та примітивною транспортною інфраструктурою або її повною відсутністю.

Отже, можна говорити про повільну трансформацію економічного простору від *laissez-faire* первісних відносин та її суттєве прискорення, починаючи з епохи ранньої індустріальної революції в Західній Європі.

Виникає певний парадокс, оскільки досконала конкуренція, про яку так багато говорять як про ідеальний стан, насправді несе в собі бідність для нації. В цьому контексті варто звернутися до витоків історії людства, зокрема, до економіки мисливців та збирачів. Якщо економіку в цілому можна уявити як економічний простір, в якому діють монополісти, олігополісти та інші ринкові агенти, і яка, теоретично і досить часто фактично, являє собою суспільство надлишку, то первісне суспільство є найбільш «похмурою» галуззю економіки. Недосконалість технічних засобів змушує мисливця працювати не покладаючи рук, щоб просто вижити, не дозволяє йому зробити перепочинок, щоб накопичити певний запас [5, с. 19].

Таким чином, якщо йдеться про первісне суспільство, рентні відносини нібито не існують, оскільки немає того надлишку виробничих ресурсів, у певній формі, який можна передати у користування економічному агенту, який не має таких ресурсів. Суспільство збирачів та мисливців у добу палеоліту мало головного та єдиного рантьє – саму природу з її монопольною рентою, оскільки власне природа залишалася у споконвічному вигляді до появи землевласницьких та скотарських общин.

Разом з тим зародження людства вже заклало той наріжний камінь, який надалі оформився у

складну, розгалужену систему рентних відносин. Існують дві концепції, які призводять до процвітання: перша концепція заснована на безмежних потребах та необхідності підвищення продуктивності праці, а друга – це шлях дзен-буддизму: матеріальні потреби людини обмежені та нечисленні, й технічні засоби для їх задоволення не змінюються, але в цілому вони цілком достатні. Приймаючи стратегію дзен-буддизму, люди можуть насолоджуватися надлишком, який не має аналогів, навіть за низького рівня життя [5, с. 20].

Отже, можна констатувати, що суспільство вже на той час на рівні внутрішньої свідомості розділилося на два класи – власників і найнятих робітників. Перший клас постійно намагався збільшити власний добробут і ставав панівним класом, другий клас «насолоджувався» тим мінімумом, який він мав, і потрапляв у залежність до представників першого класу. Звісно, такий поділ є достатньо умовним, оскільки може існувати третій клас, який намагається стати панівним тим чи тим способом під впливом успіхів першого класу. При цьому варто зауважити, що процес збагачення міг мати, переважно, міжплеменний характер, оскільки общинний спосіб виробництва в межах одного племені передбачав поступове вирівнювання обсягів наявного багатства шляхом своєрідних «трансфертів» у вигляді подарунків, або володіння узурфруктом, або «правом довічного володіння чужим майном і доходами від нього» [5, с. 96].

Сім'я володіла узурфруктом, тобто – правом користування, але всі реальні привілеї не експліцитні у цьому терміні [5, с. 96].

Порівнявши звичаї великої кількості народів, які проживають в Азії, Африці, Америці та Океанії, Микола Зібер дійшов висновку, що «проста кооперація праці при вилові риби, полюванні, нападі та захисті, зрошуванні та обробці землі тощо зумовлює спільне споживання усього виробленого, а тим самим і спільну власність на рухоме і навіть нерухоме майно...» [4, с. 5–6].

Отже, у найпримітивніших суспільствах земельна рента не могла явно проявитись, оскільки общинний спосіб виробництва не сприяв виділенню одноосібних власників цієї землі.

Якщо розглянути рентний фактор на різних етапах динаміки цивілізацій [8, с. 27], то чітко прослідковується логіка – світову ренту привласнюють цивілізацій-лідери. Наприклад, зріле постіндустріальне суспільство (середина XXI–XXII століття) – це північноамериканська, західноєвропейська, японська, китайська та російська цивілізації. Вочевидь, ми маємо нерівномірність валового світового продукту на користь вищезгаданих регіонів світу. Варто також зазначити, що лідерство в переважних видах рент на пев-

ний момент не обов'язково означає втрату позицій за базовими видами рент. Наприклад, Німеччина залишається потужним світовим гравцем на світовому аграрному ринку і вигідно використовує своє географічне розташування в Західній Європі для отримання транспортної ренти. Разом з тим, країни з великим аграрно-земельним потенціалом не можуть отримати світову земельну ренту. Виникає запитання – чому? Країни з низьким рівнем розвитку достатньо часто бідні з усім відомої причини: вони через свій менталітет не в змозі відірватися від лона природи. Тубільцям деяких африканських країн, які ведуть кочове життя, складно реорганізувати свій спосіб мислення, наблизивши його хоча б на один відсоток до стану, який у науковій літературі називають станом «людини раціональної».

Бідність – це соціальний статус. Найбільш примітивні народи світу не мають майна (матеріальна бідність), але вони не бідні (оскільки не вважають себе такими). Бідність є винаходом цивілізації. Вона виросла разом з цивілізацією, одночасно з несправедливим розподілом на класи, і, що найважливіше, оподаткуванням, у результаті якого селяни-землевласники можуть виявитися більш беззахисними перед стихійними лихами, аніж аляскинські ескімоси на зимовій стоянці [5, с. 51].

Природно, постає запитання: наскільки біднішим матеріально або, навпаки, вільнішим з погляду свободи від матеріальних благ стало населення, наприклад, Південно-Африканської Республіки після знищення системи апартеїду, або Республіки Зімбабве після переходу у власність корінного населення аграрних земель із відповідним присвоєнням земельної ренти?

Виробництво для споживання та виробництво для обміну – вплив фактора лідерства

Примітивні в економічному сенсі народи недооцінюють власність, оскільки ведуть переважно натуральний спосіб життя. Відчуття власності і прагнення до збагачення може виникнути лише за виробництва для обміну, а не для власного споживання.

Таким чином, рентні відносини є породженням процесу обміну. Власник надлишку ресурсу, у якому він не відчуває нагальної потреби, починає обмінювати цей надлишок, надаючи його у користування іншим економічним агентам за певну винагороду.

Знову потрібно згадати дві концепції – безмежних потреб та дзен-буддизму. Соціальний клас, орієнтований на безмежні потреби, в процесі обміну виграє, оскільки намагається обміняти порівняно меншу кількість надлишкових благ, якими володіє, на більшу кількість дефіцитних. Поступово відбувається процес накопи-

чення благ короткострокового та середньострокового споживання в руках класу 1. Безумовно, процес накопичення не є настільки мирним. Достатньо часто він супроводжувався елементарним пограбуванням сусідніх племен або привласненням шляхом обману своїх одноплемінників. Накопичення благ дає класу 1 не лише матеріальну, а й психологічну перевагу над класом 2.

Передача різних предметів є результатом грабунку, військової здобичі, данини, штрафу, винагороди, врешті-решт – виграшу [3, с. 22].

За одним із законів діалектики, кількість поступово перетворюється на якість, тобто накопичені у результаті обміну блага плюс психологічна перевага дають можливість отримувати *привілеї користування та розпорядження* [5, с. 95]. Вочевидь, маємо поступовий перехід від первісного укладу до рабовласницького. Таким чином, старійшини племен, якими вони часто ставали у результаті добровільного або напівдобровільного волевиявлення членів племені, поступово завойовують право передачі влади у спадок. Виникає право власності «вождя» на речі, яке реалізується через владу над людьми. Однак таке право базується на щедрості в розподілі благ серед членів племені [5, с. 95, 128].

Разом з тим у племінних суспільствах домогосподарство, як правило, не є винятковим власником своїх ресурсів: полів, пасовиськ, мисливських та риболовецьких угідь. Але всупереч володінню ресурсами більш великими групами або найвищими авторитетами, або навіть завдяки їх володінню, домогосподарство є первинним суб'єктом-власником виробничих ресурсів.

Там, де ресурси не розподілені, домашня група має необмежений доступ до них; там, де земля розбита на ділянки, домашня група має право на відповідну частку. Сім'я володіє узурфруктом, однак, як уже згадано, всі реальні привілеї не експліцитні у цьому терміні. Виробники на основі щоденної реалізації цього права визначають, як земля використовуватиметься. Цим самим виробникам надано пріоритет у привласненні виготовленого продукту та розпорядженні цим продуктом; жодне право будь-якої групи, яка перебуває над домогосподарством, або найвищого авторитету не простягається так далеко, щоб позбавити домогосподарства засобів до існування. Право виробника контролювати свої власні економічні засоби робить неможливим найбільш «неповторний» з таких способів, відомий історії: винятковий контроль над цими засобами небагатьох, який ставить у залежність решту. Надлишкова праця одного господарства йде на користь інших – ця *politique* найбільш близька до ідеалу благородної щедрості – і найбільш слабка, як економіка лідерства [5, с. 96, 133].

Такий стиль лідерства, по суті, не призводить до подальшого прямого володіння над засобами виробництва. Це своєрідний лідерський дзен-буддизм (клас 2 соціальної організації). Інша формація ієрархічних відносин – оподаткування власного племені вождем, привілеї для вождя та *особистий контроль* над майном та роботою підвладного населення. Люди нібито зобов'язані віддавати вождю свою працю та її продукти.

Отже, можна констатувати, що економічний простір у первісних суспільствах за форми лідерства за принципом класу 2, як правило, не виходив за межі пов'язаних між собою домогосподарств однієї спорідненої групи (племені).

Водночас лідерство за принципом класу 1 призводило в подальшому до формування приватної одноосібної власності на фактори виробництва та фактичної появи факторних доходів, у тому числі рентного, що сприяло трансформації економічного простору. Трансформація виявилась у поступовому відході від *laissez-faire* первісних суспільств до складніших ринкових форм.

Варто зауважити, що аналіз простору має бути комплексним. Це означає, що неможливо обмежитися лише економічною його складовою. На формування простору та еволюцію рентних відносин також вплинули релігійні, культурні, політичні та інші чинники. Варто також особливо увагу приділити географічному чиннику. Економічний простір дедалі більш відходить від своєї початкової форми зі збільшенням дистанції родинних стосунків. Прояви співчуття стають усе менш ймовірними при обміні з одноплемінниками з інших сіл, і ще менш ймовірними – в міжплемінних взаємовідносинах [5, с. 181].

З певними застереженнями можемо вважати, що клас 1 з певних причин вплинув на формування «духу капіталізму» країн Західної Європи, який надалі поширився на інші континенти. Лідерство за принципом класу 2 – сучасна ситуація в багатьох нерозвинених країнах Африки та Океанії. Сила в таких державах є децентралізованою, легітимно утримується окремими суб'єктами (особами або групами), суспільної згоди ще потрібно досягти, держави ще не існують.

Реципрокація може означати взаємний процес розподілу необроблених продуктів харчування, неформальну гостинність, церемоніальний обмін між «своєками», позичання та відшкодування, компенсацію спеціальних та церемоніальних послуг, передачу матеріальних цінностей, яка скріплює матеріальну угоду, тощо. Однак реципрокні відносини призупиняються для об'єднання ресурсів під час небезпеки. Рангова структура, можливо, мобілізується або для управління об'єднаними запасами, або для введення в обіг резервів продуктів харчування,

які є у вождя [5, с. 171, 195]. Саме в цей момент виникає одна з передумов розшарування суспільства – момент присвоєння власності та збагачення вождя може стати наслідком такого розшарування: постає необхідність утримання полонених з інших племен та розпорядження їхньою власністю, у тому числі землею. Виникає своєрідний «суспільний фонд», розпорядником якого є той самий вождь: земля починає переходити у, можливо, тимчасове, але одноосібне володіння. Момент переходу власності в одноосібне володіння формального або неформального лідера є надзвичайно важливим з методологічного погляду. Це своєрідна точка неповернення до старих суспільних відносин, які базуються на простій кооперації праці.

Зародження розподілу праці як специфічної форми економічного простору та рента, як форма прояву розподілу праці

Економічний простір не можна трактувати як явище однорідне, він може набувати різних форм вияву: тих або інших ринкових структур (досконала конкуренція, монополія тощо); наявних економічних зв'язків, які формують поле для економічної експансії (внутрішньої або зовнішньої); мікро- та макропотенціалу, як певного економічного горизонту, якого потрібно досягнути або вийти за його межі, та ін. Постає закономірне запитання: яким чином трансформація економічного простору через галузевий розподіл праці може вплинути на формування ренти та рентних відносин?

С. А. Токарев цитує засновника французької соціологічної школи Е. Дюркгейма, який «висунув... положення про те, що ідеї простору та часу (в їхній загальній формі) могли зародитися в людській свідомості лише за умов суспільного життя, однак у жодному разі не через індивідуальний досвід людини... Загальне поняття про час та простір народжується лише в практиці колективу: розподіл території, вимір часу для організації колективного полювання, свят, військових походів тощо» [6, с. 251]. С. А. Токарев цитує Леруа-Гурана: «Оригінальними також є думки про типи просторових сприйнять, пов'язаних зі способом життя людей. Є два типи сприйняття навколишнього світу: динамічне (маршрутне), пов'язане з рухом через простір, і статичне (радіальне) – сприйняття простору у вигляді концентричних кіл, які затухають до горизонту. Перший... переважав у людини на мисливській стадії розвитку, коли мисливці-збирачі сприймали світ, кочуючи з місця на місце; другий тип поширився, коли людина перейшла до обробки землі та осілого способу життя» [6, с. 253].

Статичний тип сприйняття простору став однією з основ економічної теорії використання простору та класичної теорії розміщення виробництва Фрідріха фон Тюнена.

У контексті цього дослідження економічний простір – це специфічні форми галузевого розподілу праці, а рента – наслідок такого розподілу.

Поступовий розподіл праці в межах однієї общини та процес міграції на щораз більші відстані, як наслідок зростання населення, призвів до створення власних общин, котрі через тисячі років почали перетворюватися на поселення, а згодом – на міста. Вірогідно, збільшення народонаселення призвело до зменшення та знищення дикої фауни та флори, що змусило шукати нових шляхів пристосування до природних умов. Одним із таких шляхів було штучне регулювання чисельності населення відповідно до природних ресурсів, іншим – перехід до інтенсивного відтворювального господарства. Зростання народонаселення та неможливість його сегментації на рівні присвоювальної економіки агонеоліту (від слова «ago» – полювати) примусили народи Середньої Азії перейти до відтворювального господарства агронеоліту: скотарства та землеробки [7, с. 26].

Таким чином, формування економічного простору за принципом галузевого розподілу праці розпочалося задовго до його фундаментального теоретичного обґрунтування в «Дослідженні про природу та причини багатства народів» А. Сміта.

Рента, за одним із визначень, є певним доходом з капіталу, майна або земельної ділянки, який не вимагає від своїх отримувачів підприємницької діяльності [2, с. 1017]. Можна припустити, що мисливство є однією з найстаріших галузей економіки, яка викристалізувала мисливську ренту як поліекономічну категорію значно пізніше дня свого народження, і пізніше за земельну ренту. Мисливську ренту можна вважати різновидом земельної ренти, оскільки власники великих земельних площ (лісів та інших територій) могли використовувати їх для власних або виробничих потреб, надавати в оренду на невеликий термін мисливцям, яким ця земля фактично не належала. Однак у первісному суспільстві, в якому вже існував примітивний обмін, цілком могла виникнути ситуація торгівлі між племенами-орачами та племенами-мисливцями. Таким чином кожна «спеціалізована галузь» первісного суспільства мала певну вигоду від обміну. Те плем'я, яке діставало більшу вигоду, отримувало, фактично, економічну ренту через продукт обміну і, таким чином, привласнювало непрямим методом працю іншого племені. Вочевидь, якщо вигоди були рівними, то виникала ситуація отримання нульової вигоди. Якщо вжити термінологію А. Сміта та Д. Рікардо про абсо-

лютні та порівняльні переваги, можна вказати на наявність переважно першої з названих форм переваг, оскільки порівняльні переваги можуть виникнути в ситуації значного абсолютного відриву в рівні продуктивності праці між двома економічними суб'єктами (розвинена країна і країна, що розвивається). Також варто зазначити, що землеробство було на той час найпрогресивнішим методом ведення господарства з вищим рівнем продуктивності праці. Вочевидь, рентний надлишок діставався в більшості випадків племенам-землеробам. Таким чином, рентний надлишок у первісному суспільстві можливо було отримати лише непрямим шляхом.

Висновки

1. Проблема зародження рентних відносин сьогодні недостатньо досліджена, незважаючи на наявність великого масиву наукової літе-

ратури з економічного устрою первісних народів.

2. Ринок існував ще за часів первісного ладу, хоча й мав характерні риси найбільш спрощеної форми *laissez-faire*. Надалі відбувався поступовий відхід від цієї політики.
3. Проста кооперація праці не сприяла трансформації економічного простору і появі рентних відносин. Рентні відносини почали зароджуватися у процесі виділення знаті (наприклад – вождів) та накопичення ними рухомого та нерухомого майна з відповідною появою примітивного одноосібного володіння. Також зародження рентних відносин стало можливим завдяки можливості нерівноцінного обміну між племенами.
4. Економічний простір міг серед низки інших формоутворюючих концепцій утворитися завдяки розподілу праці, тобто ще в епоху збирачів та мисливців.

Список літератури

1. Баумоль Б. Секреты экономических показателей. Скрытые ключи к будущим экономическим тенденциям и инвестиционным возможностям / Б. Баумоль ; пер. с англ. ; под научной ред. Г. В. Григораш. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 352 с.
2. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азриляна. – 7-е изд., доп. – М. : Институт новой экономики, 2008. – 1472 с.
3. Бюхер К. Экономический строй первобытных народов / К. Бюхер. – Одесса : Типография Е. Руфь, 1899. – 39 с.
4. Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры / Н. И. Зибер. – М. : Типография В. О. Рихтера, 1883. – 511 с.
5. Салинз М. Д. Экономика каменного века / М. Д. Салинз. – М. : ОГИ, 1999. – 296 с.
6. Токарев С. А. Проблемы общественного сознания доклассовой эпохи / С. А. Токарев // Охотники, собиратели, рыболовы. Проблемы социально-экономических отношений в доземледельческом обществе. – Ленинград : Наука, 1972. – 288 с.
7. Хлобыстин Л. П. Проблемы социологии неолита Северной Евразии / Л. П. Хлобыстин // Охотники, собиратели, рыболовы. Проблемы социально-экономических отношений в доземледельческом обществе. – Ленинград : Наука, 1972. – 288 с.
8. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю. В. Яковец. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 240 с.
9. Warburton D. Before the IMF: the economic implications of unintentional structural adjustment in Ancient Egypt [Electronic resource]. – JESHO – Koninklijke Brill NV, Leiden, 2000. – Mode of access: <http://www.gabrielperi.fr/IMG/pdf/WarburtonJESHO43-1.pdf>. – Title from the screen.

G. Grygoriev

THE ORIGIN OF RENT RELATIONS AND THE DIVISION OF LABOR AND THE TRANSFORMATION OF ECONOMIC SPACE IN PRIMITIVE SOCIETY

The numerous scientific publications on rent issues are based mainly on existing market concepts and analysis of rent as well as economic space possession short – term benefit. This article is an attempt to disclose the origin of the rental relations via the transition from peoples that are primitive in economic sense, caused by living in unprotected natural environment, to the socio-economic traditions that lead to the stratification of society and the emergence, among others, rent relations.

Keywords: rental relations, economic space, primitive society, division of labor, labor cooperation.

Матеріал надійшов 10.04.2012